

Halar, Lorena

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:665939>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-03**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarnu, talijansku i kulturološku studiju

LORENA HALAR

JASENOVAC

Završni rad

Pula, 2016.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarnu, talijansku i kulturološku studiju

LORENA HALAR

JASENOVAC

Završni rad

JAMBAG: 0303045487, redovita studentica

Studijski smjer: Interdisciplinarni studij kulture i turizma

Predmet: Kulturna povijest Hrvatske

Mentor: Prof.dr.sc. Slaven Bertoša

Pula, 2016.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana LORENA HALAR, kandidatkinja za prvostupnicu kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz nekog necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, 10. rujna 2016.

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, LORENA HALAR, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom „Jasenovac“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst, trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 10. rujna 2016.

Potpis

SADRŽAJ

1. Uvod.....	5
2. Nezavisna Država Hrvatska	6
3. Sabirni logor u Jasenovcu.....	8
4. Spomen obilježja KCL Jasenovac	11
4.1. Spomenik Cvijet u Jasenovcu.....	11
4.2. Reljef posvećen žrtvama fašizma u Jasenovcu.....	13
4.3. Spomenik Mrtvi živima oči otvaraju.....	14
4.4. Donja Gradina	15
4.5. Stara Gradiška	17
4.6. Uštica.....	18
4.7. Krapje.....	19
4.8. Bročice.....	19
4.9. Mlaka.....	20
4.10. Jablanac	20
4.11. Kožara	21
4.12. Logorsko groblje Limani.....	21
4.13. Spomen vlak.....	22
5. Memorijalni muzej spomen-područja Jasenovac	24
6. Zaključak.....	25
Sažetak na hrvatskom jeziku:	26
Summary on English:	27
Literatura	28
Izvori	28

1. Uvod

Jasenovac je općinsko središte na lijevoj obali Save u Sisačko-moslavačkoj županiji, oko 110 km jugoistočno od Zagreba, koje je prema popisu iz 2001. brojilo 799 stanovnika. To je nizinski prostor kontinentalne klime, okružen rijekama Trebežom, Savom, Unom i kanalom Veliki Strug, sa svojih 10 naselja smještenih na 168,5 km². Gotovo cijelo područje općine nalazi se u Parku prirode Lonjsko polje. Samo naselje Jasenovac udaljeno je 8 km od grada Novske. Osim samog Jasenovca, u ovu općinu spadaju i Drenov Bok, Košutarica, Krapje, Mlaka, Puska, Tanac, Trebež, Uštica i Višnjica. Jasenovac je bitno naselje koje je najpoznatije po svojoj povijesti.

Od kolovoza 1941. do posljednjih dana travnja 1945. u tom se mjestu nalazilo zapovjedništvo najvećeg sustava koncentracionih logora u NDH kojima je masovno ubijanje zatočenika bila glavna namjena. Na rubu naselja nalazio se središnji logor cijelog sustava Jasenovac III C, s glavnim stratištem masovnog ubijanja na suprotnoj obali Save. Tako je ime Jasenovac, pored svojeg značenja kao geografski toponim, poprimilo i drugo, simboličko značenje: postao je pojmom ustaškog genocidnog zločina i političkog terora, najsustavnije provedenog u jasenovačkim logorima, ali i u nizu drugih ustaških logora. U širem smislu, pojam Jasenovac ponekad se primjenjuje i na cjelokupni ustaški genocidni zločin počinjen u NDH.

Kao što je već spomenuto, za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske na tom mjestu nalazio se koncentracijski logor u kojemu je živote izgubilo na tisuće ljudi, a oni koji su preživjeli i danas se sjećaju tog groznog perioda prošlosti koji je obilježio i uvelike utjecao na živote tih ljudi. Danas se tamo nalaze mnogi kulturno-povijesni spomenici koji su ostali kao dokaz zločina koji se tamo dogodio, ali i kao spomenici u čast onima koji su izgubili svoje živote.

2. Nezavisna Država Hrvatska

Nezavisna Država Hrvatska (NDH), država koja je postojala tijekom Drugog svjetskoga rata na području dijela današnje Hrvatske, Bosne i Hercegovine i dijela današnje Srbije (slika 1), a uspostavljena je 10. travnja 1941. uz suradnju nacističke Njemačke i fašističke Italije.¹ U njoj je stvoren ustaški režim, a politika joj je uvelike ovisila o odlukama Njemačke i Italije kao vojno-političkih pokrovitelja. Tijekom četiri godine postojanja NDH na vlasti j bio ustaški pokret na čelu s poglavnikom Antom Pavelićem koji je još prije stvorio planove o istrjebljenju Srba. Ustaška je ideologija željela NDH učiniti isključivom državom hrvatskoga naroda. Ustaški pokret je 7. lipnja 1941. prilikom prvog Pavelićeva posjeta Hitleru dobio punu potporu nacističke Njemačke u provedbi genocidne politike prema srpskom stanovništvu. Dio Srba u početku je želio surađivati s novim vlastima, ali je ubrzo došlo do isključenja Srba iz javnoga života te do progona i masovnih likvidacija. To se dogodilo nakon sastanka u njemačkom veleposlanstvu u Zagrebu, 4. lipnja 1941., kada je zaključeno da se srpsko pitanje riješi masovnim iseljavanjem Srba u Srbiju, masovnim ubijanjima na terenu i deportiranjem u koncentracijske logore, kao što je već gore spomenuto.² Ustaše su Srbe držali odgovornima za stradanja Hrvata u međuratnome razdoblju te su ih smatrali zaprekom u ostvarenju slobodne hrvatske države.

Slika 1. Nezavisna Država Hrvatska

Izvor: <http://proleksis.lzmk.hr/58734/>, 10. rujna 2016.

¹ Spomen područje Jasenovac Memorial site, *Jasenovac*, 2006., str. 24.

² Matušić, N., *Jasenovac 1941.-1945. Logor smrti i radni logor*, 2003., str.20.-21.

Kako je dolazak ustaškog pokreta na vlast posve ovisio o politici Trećeg Reicha, a u početku i fašističke Italije, Pavelić i njegovi najbliži suradnici bili su pod dominacijom i potpunim utjecajem tih država. To se konkretno odrazilo prilikom određivanja državnih granica. Veliki dio Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i dio Dalmacije (od Zadra do Splita), istočni dio Konavala i Boke kotorske te gotovo svi otoci (osim Brača, Hvara i Paga) pripojeni su Italiji. Hortijeva Mađarska anektirala je Međimurje u prosincu 1941. Preostali dijelovi Hrvatske, teritorij Bosne i Hercegovine te područje Srijema činili su teritorij NDH.

Također, po uzoru na Treći Reich vlasti NDH prihvatile su nacionalsocijalistička rasna tumačenja. Zbog toga su već potkraj travnja te tijekom svibnja i lipnja 1941. donijele niz rasnih zakonskih odredaba usmjerenih protiv Židova i Roma. Potom su počele deportacije i likvidacije Židova i Roma, koji su zatvarani u logore. U logore su zatvarani i Srbi, ali i Hrvati koji se nisu slagali s ustaškom politikom. Najveći logor u NDH bio je Jasenovac koji je osnovan u kolovozu 1941. NDH je nestala nakon vojnog poraza Njemačke u svibnju 1945.

3. Sabirni logor u Jasenovcu

Sabirni logor Jasenovac (slika 2) bio je najveći sabirni logor i logor smrti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Sabirni logori osnovani su kao mjesta zatočenja, prisilnog rada i ubojstva velikog broja Srba, Židova, Roma i Hrvata (protivnika ustaškog režima), te su nastali kao rezultat politike rasne i nacionalne isključivosti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj koju je 10. travnja 1941., pod okriljem i neposrednim utjecajem nacističke Njemačke, proglasila Ustaška domovinska organizacija (isti dan kada je njemačka vojska ušla u Zagreb). Sabirni logor Jasenovac činilo je nekoliko logora osnovanih u kratkim vremenskim razmacima, na većoj ili manjoj udaljenosti od samoga mjesta Jasenovac.

Podaci Javne ustanove Spomen područje Jasenovac iz 2013. govore o više od 83 tisuće žrtava u logoru Jasenovac i obližnjem logoru Stara Gradiška, kao što možemo vidjeti na prikazu tablice 1.³ Više autora smatra taj broj prevelikim; drugi pak govore o više stotina tisuća žrtava logora.

Sabirni logor Jasenovac bio je prvi sustavno izgrađivani logorski kompleks na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske, jedini koji je neprekidno djelovao kroz cijelo vrijeme njezina postojanja, najveći po prostoru koji je zauzimao, po broju logoraša koji su kroz njega prošli i po broju žrtava koje su u njemu stradale. Bio je to višenamjenski logor, istovremeno sabirni budući da su u njega upućivani muškarci, žene i djeca iz svih krajeva NDH, prolazni zato što je iz njega dio zatočenika bio upućivan na prisilni rad u Njemačku i u druge logore u okupiranoj Europi, radni ili kako su ga zvali "najveća tvornica" u NDH s besplatnom radnom snagom, kažnjenički jer se u njega dolazilo i po presudi suda zbog izvršenog kaznenog djela i zarobljenički, te logor smrti. Bio je gubilište za većinu onih koji su u njega ušli, a nisu se uklapali u pojam „rasne čistoće“ kao što su to tada bili Židovi ili su pripadali etnički manje poželjnim narodima kao što su to Srbi i Romi, kao i za protivnike ustaškog režima i članove njihovih obitelji, bez obzira na nacionalnu ili rasnu pripadnost, odnosno komunisti, članovi HSS-a i dr.

Nakon savezničkih bombardiranja logora u ožujku i travnju 1945., u kojima su uništeni mnogi objekti, Vjekoslav Maks Luburić, zapovjednik Ustaške obrane, naredio je da se likvidiraju svi zatočenici, a logor i mjesto Jasenovac do temelja sruši i spali, kako bi se prikrili svi tragovi zločina. Posljednja grupa žena likvidirana je u predvečerje 21. travnja, a 22. travnja dio posljednjih muških zatočenika odlučio se na pokušaj proboja iz logora. Od njih

---

³ <http://www.jusp-jasenovac.hr/default.aspx?sid=6284>, 10. rujna 2016.

600 proboj je preživjelo 106 zatočenika. Isti dan, samo nekoliko sati kasnije, započeo je i proboj zatočenika iz Kožare. Od njih 176 spasilo ih se samo 11.⁴

Slika 2. Ulaz u sabirni logor Jasenovac

Izvor: <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=6260>, 10. rujna 2016.

U napušteno mjesto Jasenovac i nedaleko njega razoreni logor, 3. svibnja 1945. prve su ušle streljačke čete 1. bataljona 4. srpske brigade XXI. narodno-oslobodilačke udarne divizije Jugoslavenske armije. Bataljuni koji je ušao u Jasenovac dan je zadatak sačuvati tragove zločina do dolaska državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora. Prvi očevid o zatečenom stanju u Sabirnom logoru Jasenovac III Ciglana, u Gradini i Uštici, obavila je Okružna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Nove Gradiške, 11. svibnja 1945. Anketna komisija Zemaljske komisije Hrvatske za utvrđivanje zločina došla je u Jasenovac 18. svibnja 1945. Podatke o izgledu, organizaciji rada, svakodnevnom životu i posljednjim danima postojanja logora, Komisiji su dali preživjeli logoraši i sudionici proboja. Mjesec dana kasnije, 18. lipnja, kada se rijeka Sava povukla u svoje korito, Zemaljska komisija Hrvatske obavila je i treći očevid. Skrivajući se iza teških nedjela koje je ovdje počinio osovinski satelitski režim i koje je javno osudio nadbiskup Alojzije Stepinac, jugokomunistički je režim nastavio služiti se kapacitetima ovog logora sve do 1947./1948. Ova je činjenica skoro više od pola stoljeća bila tajnom za koju je znao samo vrh vlasti, osoblje logora, okolni stanovnici i obitelji preživjelih logoraša. I nakon toga, komunističko korištenje kapaciteta ovog logora bilo je znanstvenim tabuom.

---

⁴ <http://www.jusp-jasenovac.hr/default.aspx?sid=6284>, 10. rujna 2016.

Tablica 1. Broj žrtava u logoru Jasenovac i Stara Gradiška po spolu i narodnosti

Narodnost	djeca	muškarci	žene	Ukupno
SRBI	12683	21738	13206	47627
ROMI	5608	5688	4877	16173
ŽIDOVI	1601	7762	3753	13116
HRVATI	140	2866	1249	4255
MUSLIMANI	52	897	179	1128
SLOVENC	6	195	65	266
ČESI	2	96	16	114
SLOVACI	1	92	13	106
UKRAJINCI	4	52	8	64
CRNOGORCI		33	11	44
MAĐARI	1	20	6	27
TALIJANI		18	1	19
RUSI		12	6	18
RUSINI	1	8	1	10
NIJEMCI		4	6	10
POLJACI		5	4	9
ALBANCI		1		1
AUSTRIJANCI		1		1
GRUZIJCI		1		1
RUMUNJI		1		1
Nepoznato	2	80	73	155
Ukupno	20101	39570	23474	83145

Izvor: <http://www.jusp-jasenovac.hr/>, 10. rujna 2016.

4. Spomen obilježja KCL Jasenovac

Bivši nacistički logori razasuti diljem Europe uglavnom su sačuvani u izvornom obliku ili su logorski objekti naknadno rekonstruirani. Ustaški koncentracijski logor u Jasenovcu miniran je, spaljen i uništen prilikom povlačenja ustaša iz Jasenovca. Ostaci logorskih objekata razneseni su za gradnju kuća i logorski prostor postupno je zarastao u korov i šikaru. Krajem pedesetih godina poduzeti su prvi koraci za obilježavanje prostora bivšeg logora III Ciglane u Jasenovcu. U izvješću Konzervatorskog zavoda NRH od 15. travnja 1956. navodi se da još postoje tragovi baraka i građevina (temelji i dio zidova), a velikim dijelom bila je sačuvana ciglana, dijelovi logorske pruge i temelji logorskog zida. Predložene su mjere za zaštitu ostataka zgrada i uređenje masovnih grobnica. Tragom temelja logorskog zida postavljena je ograda od žičane mreže, a logorski objekti označeni su pločama s natpisima. U rujnu 1960. Centralni odbor Saveza udruženja boraca NOR-a Jugoslavije pozvao je arhitekta Zdenka Kolacija i Bogdana Bogdanovića da ponude prijedloge za obilježavanje prostora bivšeg koncentracijskog logora u Jasenovcu. Prihvaćeno je rješenje prof. Bogdana Bogdanovića: spomenik Cvijet kao « znak vječitog obnavljanja – građevina, kao superstruktura, okrenuta dvojno – kriptom prema žrtvama iz kojih vuče svoj korijen i krunom, nekom vrstom obrnute kupole – prema svjetlosti i suncu. Simbolično, prema životu i slobodi...»⁵ Mjesta logorskih objekata obilježena su zemljanim humcima, a grobnice i mučilišta unutar samog logora plitkim udubljenjima. Spomenik je svečano otkriven 4. srpnja 1966. Put do spomenika Cvijet popločan je pružnim pragovima koji su simbolični nastavak sačuvane pruge kojom su transporti zatočenika pristizali u logor. Neposredno uz uže područje bivšeg logora III Ciglane Jasenovac 1968. otvoren je Memorijalni muzej Spomen područja Jasenovac. Do 1971. završeno je hortikulturno uređenje okoliša, a sljedećih godina obilježene su i uređene masovne grobnice (Limani, Mlaka, Jablanac, Uštica, Krapje i Donja Gradina). Uz spomenički prostor u Jasenovcu, Spomen područje Jasenovac skrbi o sačuvanom autentičnom logorskom objektu Kula i logorskom groblju u Staroj Gradiški, o romskom groblju u Uštici, o masovnim grobnicama u Krapju, Mlaci i Jablancu.

4.1. Spomenik Cvijet u Jasenovcu

Kameni cvijet (slika 3) je monumentalni spomenik posvećen svim žrtvama koje su stradale od strane ustaša ukoncentracijskom logoru Jasenovac tijekom Drugog svjetskog rata.

---

⁵ Spomen područje Jasenovac Memorial site, *Jasenovac*, 2006., str. 227.

Mjesto jasenovačkog logora, s obzirom na veličinu zločina koji se tamo dogodio, relativno dugo vremena bilo je vjerojatno jedino mjesto nekog masovnog zločina u Europi koje još nije bilo obilježeno. Inicijativa za obilježavanjem je bila pokrenuta i tako je početkom 1960-ih arhitekt Bogdan Bogdanović pobijedio na natječaju za dizajn spomenika, koji je konačno bio ostvaren 1964.⁶ Bogdanović je na mjestu logora dizajnirao betonski cvijet, simbol nježnosti i ljepote. I sama činjenica da je cvijet sagrađen od betona ima svoju simboliku. Kada se posjetitelj za vrijeme toplog, sunčanog dana nađe unutar spomenika, temperatura postaje iznimno visoka, što posjetitelju stvara dojam da se nalazi usred pakla, što slikovito opisuje i jasenovački logor. Bogdanović nije htio da spomenik bude simbol užasa koji se ovdje dogodio. Područje bivšeg jasenovačkog logora okružuju močvare i šikara, što je na neki način simbol ubijanja i smrti. Bogdanović je na tom mjestu ostvario cvijet, simbol života i ponovnog rađanja, što upravo karakterizira njegovu želju. On ne želi da se narodi prepiru i svađaju, nego da nakon užasa koji su se ovdje dogodili zavlada pomirenje i prestanak nasljeđivanja mržnje s koljena na koljeno. Spomenik je završen i svečano otvoren 1966.

Slika 3. Kameni cvijet

Izvor: Vlastiti izvor

Unutar spomenika nalazi se ploča (slika 4) s natpisom iz ulomka Jama Ivana Gorana Kovačića. Na ploči piše:

„Gdje je mala sreća, bljesak stakla,

---

⁶ Matušić, N., *Jasenovac*, 2011., str. 77.

Lastavičje gnijezdo, iz vrtića dah;
Gdje je kucaj zipke, što se makla,
I na traku sunca zlatni kućni prah?“

Slika 4. Poča s natpisom Ivan Gorana Kovačića

Izvor: Vlastiti izvor

4.2. Reljef posvećen žrtvama fašizma u Jasenovcu

Dušan Džamonja je autor Reljefa posvećenog žrtvama fašizma u Jasenovcu (slika 5), izrađenog 1968. prilikom otvorenja Memorijalnog muzeja u Jasenovcu. Reljef je izrađen od željeznih lanaca, postavljenih okomito i spojenih elektrozavarivanjem u šest okomitih ploča, u obliku vratnica. Njihov izgled dopunjen je drvenim oblicima u obliku ljudskih kostiju, stavljenim na 1, 2, 5. i 6. ploču poprečno. Elektrozavarivanjem autor je postigao efekt patine metala tonovima sive, smeđe i crno-plave boje. Postavljen je na nosačima na južni zid muzeja. Budući da je Reljef tijekom vremena korodirao, 1998. učinjeni su restauratorsko-konzervatorski radovi od strane Hrvatskog restauratorskog zavoda iz Zagreba. Prilikom adaptacije Memorijalnog muzeja Reljef je skinut s južnog zida izložbene dvorane i upućen na restauraciju i zaštitu u Gliptoteku HAZU u Zagrebu. Uz suglasnost autora, u travnju 2006. postavljen je na sjeverni zid Memorijalnog muzeja u Jasenovcu.

Slika 5. Reljef posvećen žrtvama fašizma u Jasenovcu

Izvor: <http://www.haoss.org/>, 10. rujna 2016.

4.3. Spomenik Mrtvi živima oči otvaraju

Za cijelo vrijeme postojanja koncentracijskog logora Jasenovac mještani Jasenovca i bliže okolice živjeli su pod posebnim režimom. Kao posebna logorska zona cijelo je područje bilo posebno čuvano i štićeno. U mjestu Jasenovac bili su smješteni Zapovjedništvo sabirnih logora Jasenovac, ustaška bolnica i ustaški zatvori. Srpsko stanovništvo Jasenovca je 8. svibnja 1942. odvedeno u logor III Ciglana, a njihove kuće opljačkane. Žene i djeca odvedeni su u logor Stara Gradiška, a muškarci u logor u Zemunu (Sajmište), odakle su deportirani na prisilni rad u Njemačku i Norvešku. Sudbina mještana Jasenovca bila je neposredno povezana s obližnjim logorom. Svakodnevno su bili svjedoci dovođenja zatočenika u logor i njihovih likvidacija. Pokušavali su pomoći koliko su im prilike dopuštale, ali uvijek po cijenu vlastita života: komadićem kruha, voćem, preuzimanjem kakve poruke ili sitnom uslugom. U vremenu od 1941. do 1945. poginulo je i umrlo u logorima i zatvorima te partizanskim jedinicama 367 mještana Jasenovca.⁷ Najviše ih je stradalo u logoru Stara Gradiška (128) i logoru III Ciglana (114). Među njima bilo je i 54 djece u dobi do 12 godina.

---

⁷ <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5046>, 10. rujna 2016..

Slika 6. Spomenim Mrtvi živima oči otvaraju

Izvor: Vlastiti izvor

U počast mještanima Jasenovca stradalim u Drugom svjetskom ratu, u parku u središtu mjesta postavljen je spomenik Mrtvi živima oči otvaraju (slika 6), autora Stanka Jančića. Spomenik se sastoji iz dva dijela: skulpture majke s djetetom i velike ploče s podacima o stradanju mještana Jasenovca.

4.4. Donja Gradina

Prvu masovnu likvidaciju zatočenika u Donjoj Gradini, na desnoj obali rijeke Save, obavio je u siječnju 1942., Stanko-Staniša Vasilj.⁸ Budući da zbog jake zime nije bilo moguće iskopati grobnice, ustaše su mještane obližnjeg Jablanca prevezli skelom u Donju Gradinu i pobili ih, zapalivši ih u kućama prognanih Gradinjana.

Ovaj prostrani plavni i močvarni teren bio je nepristupačan i udaljen. Stalnu sponu između Donje Gradine i logora III Ciglana u Jasenovcu činila je skela kojom su zatočenici prevoženi na Gradinu. Od početka 1942. pa do posljednjeg dana postojanja logora III Ciglana, masovne likvidacije zatočenika događale su se u Donjoj Gradini. Na devet grobnih polja nalazi se 105 masovnih grobnica ukupne površine od 10.130 m². Naknadno su pronađene još 22 masovne

---

⁸ <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5959>, 10. rujna 2016.

grobnice kojih površina nije još utvrđena.⁹ Na ušću Une u Savu nalazi se «Topola uzdaha» ili «Topola fra Sotone» kako su je nazivali zatočenici, prirodni spomenik koji svojim postojanjem svjedoči o stravičnim ustaškim zločinima. Pod topolom i na njezinom stablu počinjena su vješanja tijekom kojih su žrtve mučene na najsvirepiji način. U mučenjima prilikom vješanja isticao se ustaški bojničnik Miroslav Filipović Majstorović, nazivan od zatočenika «fra Sotona». Posve iznutra istrulilo stablo se srušilo 1978. Tada je izvršena zaštita i konzervacija stabla i na njoj sačuvanih metalnih klinova te je topola postavljena na metalne nosače u vodoravnom položaju.

Zakonom o izgradnji i financiranju Spomen-područja Donja Gradina (slika 7) , Donja Gradina proglašena je spomen-područjem te se pristupilo njezinom uređenju i opremanju. Društvenim dogovorom o osnivanju, održavanju, korištenju, izgradnji i upravljanju Spomen područjem Jasenovac 1983., Donja Gradina uključena je u jedinstveno Spomen područje Jasenovac.

Slika 7. Spomen obilježje u Donjoj Gradini

Izvor: <http://www.nezavisne.com/>, 10. rujna 2016.

Veliki broj masovnih grobnica, stravičnih dokaza ustaškog genocida, u grupama ili pojedinačno prostire se u širokom posavskom ambijentu. Gotovo 11 kilometara staza vode posjetitelja kroz najveće stratište jasenovačkog logora, čijih je devet grobnih polja označeno pločama koje sadrže podatke o veličini grobnog polja, broju masovnih grobnica i njihovoj površini. Poetski i prozni tekstovi upotpunjuju cjelokupni dojam. Ravničarske šume, livade i proplanci i pojedinačna stabla stvorili su izuzetnu atmosferu potpunog mira koja omogućava

⁹ <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5959>, 10. rujna 2016.

posjetiteljima da upravo u kontrastu idilične prirode i stravičnog zločina koji su ustaše tu počinile, dožive svu njegovu težinu.

4.5. Stara Gradiška

Naselje Stara Gradiška, oko 30 kilometara nizvodno od Jasenovca, utemeljeno je na ruševinama obližnjeg kasnoantičkog naselja Servitiuma i bilježi neprekinuti povijesni kontinuitet od preko tisuću godina. Kaznionica i zatvor u Staroj Gradiški na lijevoj obali rijeke Save nizvodno od Jasenovca, bili su gotovo stalno u predviđenoj funkciji od 1799. kada su u tvrđavu internirani francuski vojni zarobljenici.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u razdoblju od 1941. do početka 1945. ustaše su kaznionicu koja se tamo nalazila pretvorile u koncentracijski logor. Prve grupe zatočenika, utjecajnijih i bogatijih Srba i Židova, dovedene su u Staru Gradišku već u svibnju 1941. iz Nove Gradiške, Slavenskog Broda, Slavonske Požege i Bosanske Gradiške.¹⁰

U Kuli, glavnom obrambenom dijelu nekadašnje utvrde, nalazio se ženski logor. U početku su sve zatočenice bile smještene zajedno, da bi u ožujku 1942. Hrvatice bile izdvojene i smještene u prostorije tzv. hrvatskog ženskog logora, odvojenog od muškog visokim zidom. U kaznionici su bile dvije crkve; pravoslavna, koja je srušena te su od njezinih cigala logoraši izgradili zid, i katolička koja je bila ograđena žicom. Dok je Logor Jasenovac bio industrija zasnovana na prisilnom radu, Logor Stara Gradiška bio je obrt s pedesetak manjih zanatskih radionica.

Prema Poimeničnom popisu žrtava KCL Jasenovac, koji je obuhvatio istraživanja do 31. kolovoza 2008., utvrđena su imena i podaci za 12.790 osoba ubijenih u ustaškom logoru u Staroj Gradiški.¹¹

O dva stoljeća dugom kontinuitetu zlostavljanja, ljudskih patnji i otpora u očuvanju ljudskog dostojanstva svjedoče brojni zapisi ugrebani u žbuku zidova sačuvanih zdanja u Staroj Gradiški. Danas je Stara Gradiška s ostacima utvrde te je upisana u registar zaštićenih spomenika kulture. Kula, dio bedema nekadašnje utvrde, simbol je stradanja žena i djece u ustaškim logorima. Na logorskom groblju preživjeli zatočenici podigli su spomenik žrtvama ustaškog logora.

---

¹⁰ Peršen, M., *Ustaški logori*, 1990., str. 234.

¹¹ <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5960> 10. rujna 2016.

4.6. Uštica

Nasuprot Jasenovcu, između rijeka Save i Une smjestilo se pitomo posavsko selo Uštica. U njemu je od 1942. do 1945. djelovao ustaški logor za Rome, tzv. «ciganski logor». Ustaše su 8. svibnja 1942. pravoslavno stanovništvo ovog sela otjerale u logore u Jasenovcu i Staroj Gradiški, odakle je dio bio prebačen preko logora Sajmište u Zemun, u nacističke logore u Trećem Reichu. Njihove domove i imanja ustaše su odmah nakon toga ogradili žicom i pretvorili u sabirni logor smrti. U njega su bile smještene romske obitelji koje nakon deportiranja zbog prenatrpanosti nisu mogle biti smještene u logor III Ciglana Jasenovac. Tijekom trajanja neprijateljske ofanzive na Kozaru (lipanj 1942.), jedan dio Srba također je smješten u logor u Uštici. Dio zatočenika ovog logora prebacivan je svakodnevno tijekom ljeta 1942. u Donju Gradinu i ondje ubijan na najstravičnije načine, dok su drugi ubijani u samom logoru. Tu se danas nalaz Romsko groblje (slika 8).

Slika 8. Romsko groblje

Izvor: <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5926>, 10. rujna 2016.

Spomen ploča (slika 9) od crnog mramora postavljena je na betonsko postolje dimenzija 101x101 cm. Na njoj je ispisan tekst:

„Pun je sila svijet al ništa od čovjeka jače nije.

Romsko groblje 1942 – 1945.

Broj grobnica 21

Ukupna površina grobnica 1218 m²

Ukupna površina groblja 4292 m²

Spomen-područje Jasenovac“

Slika 9. Spomen ploča

Izvor: <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5980>, 10. rujna 2016.

4.7. Krapje

Mjesto nekadašnjeg logora ograđeno je 1967., a nad centralnom grobnicom podignut je spomenik, djelo ing. arh. Ninoslava Jankovića. Jugozapadno od nje, na udaljenosti od otprilike 30 metara obilježena je druga masovna grobnica u kojoj su većinom pokopani Židovi¹², a oko 800 metara prema sjeveroistoku u šumi Krndija (Krapje Đol) nalazi se treća veća grobnica u kojoj su pokopani ubijeni radnici Zagrebačkog električnog tramvaja. Prostor bivšeg logora i masovnih grobnica, iako zaštićen Zakonom o zaštiti nepokretnih spomenika kulture, devastiran je u Domovinskom ratu.

4.8. Bročice

¹² Goldstein, S., *Jasenovac tragika, mitomanija, istina*, 2016., str. 33.

Jedan od prvih u sustavu ustaških koncentracijskih logora Jasenovac, logor Bročice, nalazio se uz desnu obalu rijeke Strug u blizini šume Donja Krndija, na lokalitetu zvanom «Bročke jasenine», udaljen oko 2 km sjeverno od prostora bivšeg ustaškog logora III Ciglana u Jasenovcu. Područje bivšeg ustaškog logora Bročice bio je sustavno uređivan i označen do početka izgradnje kanalizacijske mreže i nasipa u jasenovačkoj Posavini. Izgradnja nasipa uz rijeku Strug izvedena je tako da su prostor na kojem se nalazio logor i masovne grobnice ostavljeni izvan plavno zaštićenog područja. Zarastao u drveće i grmlje, prostor nekadašnjeg logora i masovne grobnice uz njega, danas je gotovo nemoguće identificirati.

4.9. Mlaka

Na poljske radove u Mlaku, selo udaljeno oko 12 km nizvodno od Jasenovca, ustaše su prve zatočenike odveli tijekom ljeta 1941., a zatim su od ljeta 1942. organizirale logorsku ekonomiju na kojoj su zatočenice i manjim dijelom zatočenici radili na sezonskim poljoprivrednim poslovima. Po završetku poslova ubijani su na pašnjacima i u šumama oko sela, a leševi zatočenica bačeni su i u nekoliko seoskih bunara. U travnju 1942. ustaše su mještane Mlake deportirali u logore u Jasenovcu i Staroj Gradiški, odakle su muškarci deportirani preko logora Sajmište u Zemun na prisilni rad u Treći Reich, a žene i djeca jednim dijelom raspoređeni su kao radna snaga na seoska imanja u Slavoniji. Do sada su utvrđeni podaci za 742 osobe iz Mlake umorene u logorima Jasenovac i Stara Gradiška.¹³ U Mlaci je utvrđeno pet masovnih grobnica od kojih su dvije obilježene. Uređene masovne grobnice nalaze se na lokalitetima Mali Čanak i Strmac i do njih vode betonske staze. Preživjeli mještani Mlake su 1967. u centru sela podignuli dva spomenika: žrtvama fašističkog terora i palim borcima NOR-a. Autor oba spomenika je Petar Vovk.

4.10. Jablanac

U iseljenim srpskim selima Jablanac i Mlaka ustaše su u ljeto 1942. formirale logorske ekonomije na kojima su tijekom sezonskih poljoprivrednih radova radili zatočenici iz logora u Staroj Gradiški i Jasenovcu. Po završetku radova, izmučene, gladne i bolesne logoraše ustaše su likvidirali u selu, a na njihova mjesta dovodili nove žrtve. O strahotama Jablanca svjedoče

---

¹³ <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5963> 10. rujna 2016.

masovne i pojedinačne grobnice u okolnim šumama. Tijekom Drugog svjetskog rata poginula su 182 mještana sela Jablanac. Godine 1964. zbog poplava i malog broja domaćinstava selo je raseljeno. Općinski odbor Saveza udruženja boraca NOR-a Novska postavio je 24. svibnja 1989. spomen ploču na mjestu gdje se nekada nalazilo selo Jablanac. Ploča je tijekom Domovinskog rata razbijena i bačena u travu. Djelatnici Spomen područja Jasenovac pronašli su prilikom terenskih obilazaka prostora 2007. ostatke ploče i pohranili je u Spomen području Jasenovac.

4.11. Kožara

Logorska radna grupa Kožara bila je smještena u objektima predratne zanatske radionice za preradu kože s odgovarajućim postrojenjima, skladištima i dvjema nastambama za zatočenike. Na zgradu Kožare, dijela logora koji se nalazio u mjestu Jasenovac, nakon Drugog svjetskog rata postavljena je spomen ploča u spomen na stradale zatočenike tog dijela jasenovačkog logora.

Objekti nekadašnje Kožare, koji su u periodu Domovinskog rata spaljeni do temelja, obnavljaju se. U zgradi Kožare bit će smješten umirovljenički dom, a na gornjem katu nalazit će se izložbeni prostor za organiziranje povremenih tematskih izložbi.

4.12. Logorsko groblje Limani

Logor III Ciglana sa stratištem u Donjoj Gradini bio je najveći u sustavu ustaškog koncentracijskog logora Jasenovac. Do početka 1942., kada likvidacije zatočenika još uvijek nisu vršene u Donjoj Gradini, većina zatočenika ubijana je unutar logora i na lijevoj obali rijeke Save. Posebna grobarska skupina zatočenika svakodnevno je zakapala leševe ubijenih u velike rovove koji su bili iskopani u neposrednoj blizini logorske ograde na lokalitetu Limani (jugoistočni ugao velikog logora), kao i u samom logoru. Prilikom uređenja spomeničkog prostora logora III Ciglana u Jasenovcu, uređene su i obilježene masovne grobnice na logorskom groblju Limani. Na Limanima se nalazi sedam masovnih grobnica. Ukupna površina groblja je 1.175 m².

Na Limane je 2002. prenesena (s prostora ispred Memorijalnog muzeja) brončana ploča s ispisanim stihovima iz poeme «Jama» Ivana Gorana Kovačića (slika 10):

„Posljednje svjetlo prije strašne noći
bio je bljesak munjevita noža
i vrisak, bijel još i sad u sljepoći,
i bijela, bijela krvnikova koža;
jer do pojasa svi su bili goli
i tako nagi oči su nam boli.“

Slika 10. Ploča s natpisom poeme „Jama“

Izvor: Vlastiti izvor

4.13. Spomen vlak

Kompozicija spomen vlaka (slika 11) postavljena je 1989. na prostor nekadašnjeg ustaškog logora III Ciglana u Jasenovcu, na mjestu gdje su se zaustavljali transporti sa zatočenicima. Kompozicija se sastoji od parne lokomotive, tendera i pet dvoosovinskih teretnih G vagona. Lokomotiva je proizvedena 1922. u tvornici željezničkih vagona u Düsseldorfu i bila je jedna od 130 lokomotiva koje su u razdoblju između 1922. i 1974. prometovale ovim prostorima. Jugoslavenske željeznice poklonile su lokomotivu Spomen-području Jasenovac i ona je danas jedini sačuvan primjerak lokomotive serije 20 u Republici Hrvatskoj. Vagoni iza lokomotive pravokutnog su oblika sa zaobljenim krovom. Služili su za prijevoz stoke, a u razdoblju NDH u njima su deportirani zatočeniци. Tijekom Domovinskog

rata na lokomotivi i željezničkim vagonima nastala su oštećenja, koja su otklonjena prilikom radova na restauraciji i zaštiti vlaka 1999.¹⁴

Slika 11. Spomen vlak

Izvor: Vlastiti izvor

---

¹⁴ <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5968>, 10. rujna 2016.

5. Memorijalni muzej spomen-područja Jasenovac

U Spomen-području Jasenovac svaki posjetitelj može spoznati ljudske patnje, uvjeriti se u hrabra djela jasenovačkih stradalnika, iščitati njihovu nadu u životu i vjeru u čovjeka jer o tome su uvijek govorili i pisali preživjeli jasenovački zatočenici i zatočenice. Zbog njih, Jasenovac je danas mjesto promišljanja i učenja, mjesto izgrađivanja osobnog ljudskog stava prema zlu i zločinu, prema vrijednostima svakog ljudskog života, prema moralnim načelima temeljem kojih svatko od nas treba pridonijeti izgrađivanju humanije budućnosti za naraštaje koji dolaze.

Slika 12. Memorijalni muzej

Izvor: <http://mapio.net/place/30581461/>, 10. rujna 2016.

6. Zaključak

Jasenovac je mjesto na kojem posjetitelji stječu spoznaje o iznimnim patnjama i hrabrosti jasenovačkih stradalnika, ali i mjesto na kojemu se može učiti o nevjerovatnoj snazi i nadi u život, vjeri u čovjeka, što su posebno naglašavali preživjeli zatočenici i zatočenice.

Zbog svih jasenovačkih stradalnika, Jasenovac je danas mjesto koje potiče na razmišljanja, učenja, istraživanja, mjesto izgrađivanja osobnog stava i aktivnog otpora prema zlu i zločinu, ali i mjesto prihvaćanja vrijednosti ljudskog života i moralnih načela svojstvenih čovječnosti. Jasenovac je mjesto s kojeg bi svatko od nas trebao otići noseći u sebi čvrstu poruku da se zločini Jasenovca više nigdje i nikada ne smiju ponoviti. Razlike među ljudima, kulturama i nacionalnostima trebaju se poštivati, a nikako dozvoliti da one izazivaju zločine nad čovjekom.

Spomenici koji se tamo nalaze dokaz su svega što se dogodilo i nikada nitko neće moći reći da se zločin nije dogodio. Smatram da je problem što se o njemu premalo zna, za razliku od logora Auschwitz. Žalosno je da mladi na kojima svijet ostaje ne znaju ništa osim da je na tom području postojao logor za vrijeme NDH.

Sažetak na hrvatskom jeziku:

Jasenovac je općinsko središte u Sisačko-moslavačkoj županiji u Hrvatskoj. Tamo je bio najveći sabirni logor i logor smrti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Sabirni logori osnovani su kao mjesta zatočenja, prisilnog rada i ubojstva velikog broja Srba, Židova, Roma i Hrvata (protivnika ustaškog režima), te su nastali kao rezultat politike rasne i nacionalne isključivosti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Masovno su ubijali žene, djecu i muškarce, ali su neki od njih preživjeli te se i danas sjećaju ovih stravičnih događaja. Logor je postojao od 1941. do 1945. kada je bombardiran i uništeni su mnogi objekti.

Neposredno uz uže područje bivšeg logora III Ciglana Jasenovac, 1968. otvoren je Memorijalni muzej Spomen područja Jasenovac. Do 1971. završeno je hortikulturno uređenje okoliša, a sljedećih godina obilježene su i uređene masovne grobnice (Limani, Mlaka, Jablanac, Uštica, Krapje i Donja Gradina). Uz spomenički prostor u Jasenovcu, Spomen područje Jasenovac skrbi o sačuvanom autentičnom logorskom objektu Kula i logorskom groblju u Staroj Gradiški, o romskom groblju u Uštici, o masovnim grobnicama u Krapju, Mlaci i Jablancu.

U samom Jasenovcu nalazi se spomenik Mrtvi živima oči otvaraju koji je posvećen svima onima koji su živjeli u Jasenovcu, ali su za vrijeme NDH ubijeni. Također se u blizini Memorijalnog muzeja nalazi Reljef posvećen žrtvama fašizma u Jasenovcu koji je izrađen od željeznih lanaca te komada drva koji su oblikovani u oblike ljudskih kostiju.

Najbitnije je spomenuti Kameni cvijet koji je danas simbol Jasenovca i predstavlja patnju, boli, muku koji su ti ljudi doživjeli, ali je i simbol novog rađanja i nečeg boljeg, što su stanovnici Jasenovca zaslužili.

Summary on English:

Jasenovac is a municipal centre in Sisak-Moslavina County in Croatia. There used to be the largest concentration camp and the camp of death in the Independent State of Croatia. Concentration camps were founded as detention camp facilities, as well as facilities for forced labour and murder of a large number of Serbs, Jews, Roma and Croats (opponents of the Ustasha regime) and were a result of policy of racial superiority and national exclusivity in the Independent State of Croatia. Mass murder of women, children and men was committed, yet some of them managed to survive and can still recall some of these hideous occurrences. The concentration camp existed from 1941 to 1945 when it was bombed and a large number of facilities within it were destroyed.

Jasenovac Memorial Site Memorial Museum was opened in 1968 in the immediate vicinity to the former Jasenovac Concentration Camp III Brickworks. Landscape horticulture and design was completed by 1971, whilst during the following years mass graves were marked and reconstructed (Limani, Mlaka, Jablanac, Uštica, Krapje and Donja Gradina). In addition to the monumental area in Jasenovac, Jasenovac Memorial Site is involved in maintenance of the preserved authentic concentration camp facility The Tower of Death and the concentration camp cemetery located in Stara Gradiška, as well as the maintenance of the Roma cemetery in Uštica and mass graves in Krapje, Mlaka and Jablanac.

The monument entitled The Dead Open the Eyes of the Living is located in the centre of Jasenovac and it is dedicated to all those who lived in Jasenovac but were killed during the time of the Independent State of Croatia. Moreover, a relief dedicated to the victims of fascism in Jasenovac is located near the Memorial Museum. It is made from iron chains and pieces of wood shaped like human bones.

It is important to highlight the Stone Flower monument which is currently a symbol of Jasenovac and stands for the suffering, the pain and the ordeal experienced by the detainees. It is also a symbol of rebirth and something better that Jasenovac inhabitants deserve.

Sažetak prevela: Lučana Banek, prof. engleskog jezika i književnosti i talijanskog jezika i književnosti, stalni sudski tumač za engleski i talijanski jezik

Literatura

- Goldstein, S., *Jasenovac tragika,mitomanija, istina*, 2016., Nakladnik Fraktura, Zaprešić
- Matušić, N., *Jasenovac 1941.-1945. Logor smrti i radni logor*, 2003., Biblioteka Kameni cvijet, Jasenovac-Zagreb
- Matušić, N., *Jasenovac*, 2011., Jasenovac Memorial site, Jasenovac
- Peršen, M., *Ustaški logori*, 1990., Globus, Zagreb
- Spomen područje Jasenovac Memorial site, *Jasenovac*, 2006., Spomen područje Jasenovac, Jasenovac

Izvori

- <http://www.jusp-jasenovac.hr/default.aspx?sid=6284>, 10. rujna 2016.
- <http://www.haoss.org/>, 10. rujna 2016.
- <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Donja-Gradina-Obiljezavanje-dana-sjecanja-na-proboj-jasenovackih-logorasa/366292>, 10. rujna 2016.
- <http://proleksis.lzmk.hr/58734/>, 10. rujna 2016.
- <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=6260>, 10. rujna 2016.
- <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5926>, 10. rujna 2016.
- <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5980>, 10. rujna 2016.
- <http://mapio.net/place/30581461/>, 10. rujna 2016.
- <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5968>, 10. rujna 2016.
- <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5046>, 10. rujna 2016.